

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

INGLIZ, NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA UYUSHIQ EGA KOMPONENTLARI IFODALAGAN SINTAKSEMALARNING QIYOSIY- TIPOLOGIK TAHLILI

Madaminova Nilufar Gulumboy qizi

Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini

mexanizatsiyalash muhandislari instituti

Milliy tadqiqot universiteti

Iqtisodiyot fakulteti, Ingliz tili kafedrası o‘qituvchisi,

Annotatsiya: Ushbu tezis ingliz, nemis va o‘zbek tillarida uyushiq ega komponentlari ifodalagan sintaksemalarning qiyosiy-tipologik tahliliga bag‘ishlangan. Tadqiqotda uch tilning tipologik xususiyatlari — ingliz tilining analitik, nemis tilining flektiv, o‘zbek tilining agglyutinatív tuzilishi — uyushiq ega sintaksemalarining shakllanishi, bog‘lanish usullari va grammatik kelishuviga ko‘rsatadigan ta’siri o‘rganiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ingliz va nemis tillarida uyushiq ega komponentlari asosan koordinativ bog‘lovchilar orqali bog‘lanib, fe‘l bilan son va shaxs jihatidan kelishadi; o‘zbek tilida esa morfologik ko‘rsatkichlar va egalik affikslari orqali ifodalanadi hamda so‘z tartibida nisbatan erkinlik kuzatiladi.

Kalit so‘zlar: uyushiq ega, sintaksema, qiyosiy tipologiya, koordinativ aloqa, subordinativ aloqa, analitik til, agglyutinatív til.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda turli tizimli tillarda gap bo‘laklarining qiyosiy-tipologik tadqiqi dolzarb masalalardan biridir. Ayniqsa, uyushiq bo‘laklarning turli tillardagi ifodalanishi, ularning sintaktik va morfologik xususiyatlari ko‘plab olimlarning e’tiborini tortmoqda. Ingliz (german tillari guruhiga mansub analitik til), nemis (flektiv til) va o‘zbek (turkiy tillar guruhiga mansub agglyutinatív til) tillarida uyushiq ega komponentlarining sintaksemalarda ifodalanishi o‘ziga xos izomorf va allomorf xususiyatlarga ega.

Asosiy qism

Ingliz tilida uyushiq ega sintaksemalari. Ingliz tilida uyushiq ega ikki yoki undan ortiq ot, olmosh yoki ot so‘z birikmalarining koordinativ bog‘lovchi (and, or, nor)

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

vositasida bog‘lanishi orqali hosil bo‘ladi. Uyushiq ega komponentlari birgalikda murakkab ot birikmasi (compound subject) sifatida yagona sintaksemani tashkil qiladi. Ingliz tilining analitik tuzilishi tufayli uyushiq ega bilan kesim o‘rtasidagi kelishuv (agreement) muhim ahamiyat kasb etadi: and bog‘lovchisi bilan bog‘langan uyushiq ega odatda ko‘plikdagi fe’lni talab qiladi. Biroq, agar uyushiq ega komponentlari bir butun tushuncha yoki birlik sifatida qaralsa, birlik fe’l ishlatilishi mumkin. Ingliz tilida so‘z tartibining qat’iyligi — odatda SVO (ega-kesim-toldiruvchi) — uyushiq ega sintaksemasining gapdagi o‘rnini aniq belgilab beradi.

Nemis tilida uyushiq ega sintaksemalari. Nemis tilida ham uyushiq ega nominativ kelishigidagi ot, olmosh yoki ot birikmalarining und, oder kabi bog‘lovchilar vositasida bog‘lanishi natijasida yuzaga keladi. Nemis tilining flektiv tuzilishi uyushiq ega sintaksemasining shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi: har bir komponent o‘z kelishik ko‘rsatkichini (nominativ) saqlab qoladi. Uyushiq ega bilan kesim o‘rtasidagi kelishuv murakkabroq: ikki birlik komponent und bilan bog‘langanda, butun uyushiq ega ko‘pincha uchinchi shaxs ko‘pligi sifatida qoraladi. Nemis tilida fe’lning ikkinchi o‘rinda kelishi (V2 qoidasi) uyushiq ega sintaksemasining pozitsiyasini belgilaydi. Shuningdek, nemis tilida artikllarning takrorlanishi yoki umumlashuvi uyushiq ega tarkibidagi komponentlarning jinsi va soniga bog‘liq.

O‘zbek tilida uyushiq ega sintaksemalari. O‘zbek tilida uyushiq ega komponentlari va, hamda, yoki kabi bog‘lovchilar orqali bog‘lanadi. O‘zbek tilining agglutinativ tuzilishi tufayli uyushiq ega sintaksemalari morfologik jihatdan boy ifodalanadi: egalik qo‘shimchalari va kelishik ko‘rsatkichlari (bosh kelishik — nominativ) orqali shakllanadi. Masalan, Olim va Dildor maktabga borishdi gapida Olim va Dildor uyushiq ega vazifasida kelib, ikkala komponent ham bosh kelishikda ifodalanagan. O‘zbek tilida uyushiq bo‘laklar bir xil grammatik shaklda bo‘ladi. Morfologik ko‘rsatkichlarning ravshanligi tufayli o‘zbek tilida so‘z tartibi nisbatan erkin bo‘lib, uyushiq ega sintaksemasi gapning turli pozitsiyalarida kelishi mumkin. Uyushiq ega komponentlari yadro (ega) sifatida predikativ aloqa asosida kesim bilan bog‘lanadi.

Qiyosiy-tipologik tahlil

Uch tilda uyushiq ega sintaksemalarining qiyosiy tahlili quyidagi izomorf va allomorf xususiyatlarni ko‘rsatadi:

Izomorf (umumiy) xususiyatlar:

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING QATAR

1. Har uch tilda ham uyushiq ega ikki yoki undan ortiq komponentlardan tashkil topadi.

2. Uyushiq ega komponentlari bir xil sintaktik vazifani bajaradi va bir xil soʻz turkumiga (asosan ot yoki olmosh) mansub boʻladi.

3. Uyushiq ega komponentlari koordinativ bogʻlovchilar yoki sanash ohangi orqali bogʻlanadi.

Allomorf (farqli) xususiyatlar:

1. Morfologik ifodalanish: ingliz tilida uyushiq ega komponentlari morfologik jihatdan nisbatan soddaroq ifodalanadi; nemis tilida artikl va kelishik koʻrsatkichlari orqali; oʻzbek tilida esa affiksalar morfemalar orqali murakkabroq shakllanadi.

2. Kesim bilan kelishuv: ingliz tilida and bogʻlovchisi bilan bogʻlangan uyushiq ega odatda koʻplik feʼlni talab qiladi; nemis tilida uchinchi shaxs koʻpligi sifatida kelishadi; oʻzbek tilida esa kesim shaxs-son qoʻshimchalari orqali uyushiq ega bilan moslashadi.

3. Soʻz tartibi: ingliz tilida SVO tartibi qatʼiy; nemis tilida V2 qoidasi amal qiladi; oʻzbek tilida esa morfologik koʻrsatkichlar tufayli soʻz tartibi nisbatan erkin.

Xulosa

Ingliz, nemis va oʻzbek tillarida uyushiq ega komponentlari ifodalagan sintaksemalar tipologik jihatdan oʻzaro izomorf va allomorf xususiyatlarga ega. Umumiy jihatlari — barcha tillarda uyushiq ega komponentlarining koordinativ bogʻlovchilar orqali bogʻlanishi va bir xil sintaktik vazifani bajarishi — til universalisasi sifatida qaralishi mumkin. Farqli jihatlari esa tillarning tipologik tuzilishi (analitik, flektiv yoki agglyutinativ) bilan bevosita bogʻliq boʻlib, bu farqlar morfologik ifodalanish, kesim bilan kelishuv va soʻz tartibida namoyon boʻladi. Ushbu qiyosiy-tipologik tahlil nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy til oʻrgatish va tarjimashunoslik uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashurov Sh.S. Sintaktik birliklar tipologiyasining noanʼanaviy tahliliga doir ayrim mulohazalar // *Lingua Spectrum*. – 2025. – Vol. 2.

2. Tursunova N.J., Khushmonova Sh.I. Comparative Typology of Sentence Structures in English and Uzbek // *CyberLeninka*. – 2025.

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

3. Tuychiev S. Uyushiq bo'laklarning gap tarkibida distributsiyasi // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. – 2025. – Special Issue – 2.

4. Uyushiq bo'laklar — Vikipediya.